РЕЦЕНЗІЯ
на дисертацію Пеха Андрія Васильовича
«Арт-терапевтичні технології як засіб формування соціокультурної адаптації дітей з особливими потребами», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку та наукового обґрунтування ефективних психологічних засобів забезпечення соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами в умовах сучасних суспільних трансформацій, соціальної нестабільності та зростання психоемоційного навантаження на особистість. Особливої значущості означена проблема набуває в умовах воєнного стану в Україні, коли тривалий вплив стресогенних чинників, порушення звичного соціального середовища, обмеження можливостей міжособистісної взаємодії та участі в культурному житті створюють додаткові труднощі для соціального функціонування, емоційного благополуччя й особистісного розвитку дітей.

Діти з особливими освітніми потребами становлять категорію, яка потребує особливої уваги в контексті забезпечення соціокультурної адаптації, оскільки індивідуальні особливості психофізичного розвитку, труднощі комунікації, емоційної саморегуляції, соціального пізнання та поведінкової організації можуть ускладнювати процес встановлення міжособистісних контактів, засвоєння соціальних норм, включення у спільну діяльність та набуття позитивного досвіду соціальної взаємодії. За таких обставин особливого значення набуває розроблення психологічних технологій, спрямованих не лише на подолання окремих проявів соціальної дезадаптації, а й на комплексне формування особистісних, емоційних, комунікативних і соціально-поведінкових ресурсів дитини.

Важливість досліджуваної проблеми визначається також сучасними тенденціями розвитку спеціальної психології, що передбачають переорієнтацію психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з переважно корекційного впливу на створення умов для активної участі дитини в соціальному та культурному житті.

Одним із перспективних напрямів психологічної допомоги дітям з особливими освітніми потребами є використання арт-терапевтичних технологій, які створюють можливості для емоційного самовираження, самопізнання, розвитку комунікативних умінь, формування позитивного самосприйняття та набуття досвіду конструктивної соціальної взаємодії. Особлива цінність арт-терапевтичних засобів полягає в їхній доступності, варіативності, можливості індивідуалізації відповідно до вікових та психофізичних особливостей дитини, а також поєднання діагностичного, корекційно-розвивального, комунікативного й соціально-інтеграційного потенціалу.

У цьому контексті дисертаційне дослідження А. В. Пеха спрямоване на розв'язання актуального науково-практичного завдання, що полягає в

теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці арт-терапевтичної технології формування соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами.

Отже, актуальність дисертаційного дослідження не викликає сумнівів, оскільки його результати спрямовані на поглиблення наукових уявлень про психологічні механізми соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами та вдосконалення технологій психологічного супроводу, орієнтованих на розвиток їхніх адаптаційних можливостей, соціальної активності й повноцінної участі в суспільному житті.

Ступінь обґрунтованості наукових положень дисертаційного дослідження визначається належним теоретико-методологічним забезпеченням дослідження, комплексним характером наукового пошуку, логічною послідовністю розв'язання поставлених завдань, використанням взаємодоповнюючих методів дослідження та експериментальною перевіркою результативності розробленої авторської арт-терапевтичної технології.

Основні наукові положення дисертації спираються на системний аналіз психологічних, психолого-педагогічних і соціокультурних підходів до розуміння сутності соціокультурної адаптації особистості. Методологічне підґрунтя дослідження становлять положення системного, соціокультурного, особистісно орієнтованого, соціально-екологічного, діяльнісного, психолого-педагогічного та арт-терапевтичного підходів, інтеграція яких дала змогу автору розглянути соціокультурну адаптацію як цілісний, динамічний і багатокомпонентний процес взаємодії особистісних ресурсів дитини із соціальним та культурним середовищем.

Обґрунтованість наукових результатів забезпечується також використанням комплексу емпіричних методів, що відповідають меті, предмету та завданням дослідження.

Вірогідність отриманих результатів підкріплюється застосуванням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних, а також методів математичної статистики, зокрема U-критерію Манна–Уїтні.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у полягає в поглибленні теоретичних уявлень про психологічну сутність і структуру соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, визначенні особливостей її сформованості, обґрунтуванні діагностичних підходів та розробленні цілісної арт-терапевтичної технології, спрямованої на розвиток адаптаційних можливостей дітей, формування конструктивних способів соціальної взаємодії та розширення їхньої участі в соціокультурному середовищі.

Вагомим науковим результатом роботи є розроблення структурно-функціональної моделі соціокультурної адаптації, представленої сукупністю взаємопов'язаних компонентів: емоційно-ціннісного, комунікативного, поведінкового, соціально-діяльнісного та культурно-ідентифікаційного.

Значущим результатом дослідження є розроблення діагностичного комплексу вивчення соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, до складу якого включено авторську арт-терапевтичну методику

«Таємний квадрат». Її особливістю є поєднання елементів проективної діагностики, тілесно-просторової взаємодії та образотворчої діяльності, що розширює можливості дослідження емоційного самопочуття, самосприйняття, особливостей міжособистісної взаємодії та соціальної включеності дітей. Наукова цінність запропонованого діагностичного підходу полягає у використанні творчої діяльності як засобу виявлення психологічних характеристик соціокультурної адаптації з урахуванням індивідуальних можливостей дитини.

Вагомим науковим здобутком автора є обґрунтування арт-терапевтичної технології формування соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, представленої цілісною системою цільового, методологічного, змістового, процесуального, організаційно-методичного та результативного блоків. Запропонована технологія характеризується комплексністю, структурованістю та спрямованістю на взаємопов'язаний розвиток емоційних, комунікативних, поведінкових і соціально-діяльнісних характеристик соціокультурної адаптації.

Наукову цінність становить також визначення організаційно-методичних умов ефективної реалізації арт-терапевтичної технології, серед яких створення безпечного інклюзивного середовища, індивідуалізація змісту психологічної роботи, забезпечення систематичності та послідовності арт-терапевтичних занять, поєднання індивідуальних і групових форм роботи, поступове ускладнення соціальних ситуацій та залучення значущих дорослих до процесу соціокультурної адаптації.

Окремої уваги заслуговує розроблення авторського корекційно-розвивального комплексу «Інтерактивна колірна експресія», що охоплює три послідовні експресивні техніки: «Колірний вибух», «Несвідома лінія» та «Кольоровий куб». Наукова цінність комплексу полягає в обґрунтуванні послідовного переходу від індивідуального емоційного самовираження до інтерактивної взаємодії, що створює умови для розвитку комунікативної ініціативи, соціальної активності, співпраці та конструктивних способів поведінки.

Загалом наукова новизна дисертаційного дослідження визначається системним характером отриманих результатів, їхньою теоретичною та практичною спрямованістю, а також розробленням авторського підходу до діагностики й формування соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами засобами арт-терапії. Отримані результати становлять внесок у розвиток спеціальної психології та розширюють науково-методичні засади психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Практичне значення результатів дослідження полягає в можливості використання діагностичного комплексу, критеріїв оцінювання та арт-терапевтичної технології у психологічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами. Запропоновані матеріали можуть становити інтерес для практичних психологів, фахівців інклюзивно-ресурсних центрів, спеціальних закладів освіти та навчально-реабілітаційних центрів.

Характеристика основних положень роботи. Дисертаційне

дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічні засади та методи дослідження, розкрито наукову новизну й практичне значення отриманих результатів, а також представлено відомості про апробацію та впровадження результатів роботи.

У першому розділі «Теоретико-методологічний аналіз проблеми соціокультурної адаптації дітей з особливими потребами» здійснено аналіз наукових підходів до розуміння сутності, механізмів і чинників соціокультурної адаптації. Розкрито її як багатовимірний процес взаємодії особистості із соціальним і культурним середовищем, що передбачає засвоєння соціальних норм, розвиток комунікативних умінь і здатності до конструктивної взаємодії.

Визначено основні труднощі соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, зокрема недостатню емоційну саморегуляцію, обмеженість комунікативних навичок, труднощі встановлення соціальних контактів і включення у спільну діяльність.

Важливим результатом розділу є обґрунтування структурно-функціональної моделі соціокультурної адаптації, що охоплює п'ять взаємопов'язаних компонентів: емоційно-ціннісний, комунікативний, поведінковий, соціально-діяльнісний і культурно-ідентифікаційний.

Окрему увагу приділено арт-терапії як засобу подолання соціокультурної дезадаптації. Обґрунтовано її можливості у розвитку емоційного самовираження, самопізнання, комунікативних умінь, соціальної активності та конструктивної поведінки. Теоретичний аналіз став підґрунтям для розроблення авторської арт-терапевтичної технології.

У другому розділі «Особливості соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами» представлено організацію, методичне забезпечення та результати констатувального експерименту.

Для дослідження визначено критерії соціокультурної адаптації, що охоплюють емоційне самовираження, комунікативну активність, соціальну взаємодію, співпрацю та соціокультурну включеність. Використано комплекс діагностичних методів: спостереження, методику соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, проективні методики «Малюнок сім'ї», «Я серед людей» та авторську арт-терапевтичну методику «Таємний квадрат».

За результатами дослідження виявлено труднощі емоційної саморегуляції, обмежену комунікативну ініціативу, недостатню готовність до співпраці та залежність соціальної активності дітей від підтримки дорослих.

Автором визначено три рівні сформованості соціокультурної адаптації: високий – активна соціокультурна включеність; середній – ситуативно-адаптивна включеність; низький – соціокультурна обмеженість і залежна адаптація.

Встановлено, що більшість дітей з особливими освітніми потребами мають низький рівень соціокультурної адаптації. Порівняльний аналіз із показниками дітей із нормотиповим розвитком виявив статистично значущі

відмінності, підтверджені за допомогою U-критерію Манна–Уїтні. Отримані результати обґрунтували необхідність спеціально організованої корекційно-розвивальної роботи.

У третьому розділі «Інноваційна арт-терапевтична технологія формування соціокультурної адаптації дітей з особливими потребами» представлено авторську технологію, її структуру, зміст та результати експериментальної апробації.

Розроблено структурно-функціональну модель технології, яка охоплює цільовий, методологічний, змістовий, процесуальний, організаційно-методичний і результативний блоки. Визначено чотири етапи її реалізації: адаптаційно-мотиваційний, емоційно-особистісний, комунікативно-соціальний та соціокультурно-інтеграційний.

Особливу увагу приділено авторському корекційно-розвивальному комплексу «Інтерактивна колірна експресія», що включає три техніки: «Колірний вибух», «Несвідома лінія» та «Кольоровий куб». Комплекс спрямований на розвиток емоційного самовираження, комунікативної ініціативи, співпраці та конструктивної соціальної поведінки.

Обґрунтовано організаційно-методичні умови впровадження технології, зокрема створення безпечного інклюзивного середовища, індивідуалізацію занять, систематичність роботи та поєднання індивідуальних і групових форм діяльності.

Результати формувального експерименту засвідчили позитивну динаміку соціокультурної адаптації дітей експериментальної групи. Зокрема, високого рівня досягли 60 % дітей, середнього – 33,3 %, низького – 6,7 %. У контрольній групі відповідні показники становили 0 %, 40 % і 60 %. Статистична перевірка за U-критерієм Манна–Уїтні підтвердила значущість відмінностей між групами.

Отримані результати засвідчили ефективність запропонованої арт-терапевтичної технології, яка сприяє розвитку емоційної компетентності, комунікативних навичок, соціальної активності та здатності дітей до конструктивної взаємодії.

Загальні висновки дисертації відповідають поставленим завданням і відображають основні результати теоретичного та експериментального дослідження. У них узагальнено положення щодо сутності й структури соціокультурної адаптації дітей з особливими освітніми потребами, визначено особливості та рівні її сформованості, представлено авторську арт-терапевтичну технологію й підтверджено її результативність.

Повнота викладення матеріалів дисертації в опублікованих працях.

У наведеному в дисертації списку праць здобувача зазначено десять публікацій: п’ять статей у наукових фахових виданнях, чотири праці апробаційного характеру та одну додаткову публікацію. Їхня тематика охоплює арт-терапевтичні методи, соціокультурну адаптацію дітей з особливими освітніми потребами, адаптивну поведінку та діагностику засобами інтерактивної арт-терапії. За змістом зазначені публікації відображають ключові напрями дисертаційного дослідження. Остаточне підтвердження

відповідності публікацій усім формальним вимогам потребує окремої перевірки їх бібліографічних даних та статусу видань.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. При детальному розгляді та аналізі дисертаційної роботи, а також її перевірки в антиплагіатній системі StrikePlagiarism не виявлено порушень академічної доброчесності.

Зауваження та дискусійні положення.

1. У дисертації соціокультурну адаптацію розглянуто як багатовимірний процес, що охоплює емоційну, комунікативну, поведінкову та соціально-діяльнісну сфери. Втім, на нашу думку, було б доцільно ширше розкрити вплив сімейного виховання та найближчого соціального оточення на формування соціокультурної адаптованості дітей з ООП, оскільки саме ці чинники значною мірою визначають можливості перенесення набутих навичок у повсякденне життя.

2. З огляду на неоднорідність категорії дітей з особливими освітніми потребами, доцільно було б докладніше представити особливості адаптації арт-терапевтичних завдань до різних рівнів когнітивного, мовленнєвого та емоційного розвитку дітей. Зокрема, цікавим є питання, які способи додаткової підтримки використовувалися для дітей, яким було складно самостійно включатися у творчу діяльність або взаємодіяти з іншими учасниками.

3. У дослідженні визначено низку організаційно-методичних умов реалізації авторської технології, серед яких створення безпечного інклюзивного середовища та залучення значущих дорослих. Водночас варто було б конкретизувати роль педагогів, практичних психологів і батьків у забезпеченні наступності арт-терапевтичної роботи та підтриманні сформованих навичок соціальної взаємодії поза межами занять.

Висловлені зауваження мають рекомендаційний і дискусійний характер, окреслюють можливості подальшого розвитку дослідження та не заперечують значущості представлених результатів.

Висновок. Дисертаційне дослідження є завершеною за дослідницьким задумом науковою працею, присвяченою актуальній проблемі спеціальної психології. У роботі обґрунтовано багатокомпонентне розуміння соціокультурної адаптації, запропоновано діагностичний інструментарій та авторську арт-терапевтичну технологію, представлено результати її експериментальної апробації.

Теоретичні положення та прикладні розробки мають значення для розвитку психологічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами.

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що дисертаційне «Арт-терапевтичні технології як засіб формування соціокультурної адаптації дітей з особливими потребами» є цілісною, завершеною, самостійно виконаною науковою працею, що має вагоме теоретичне та практичне значення. Дисертація відповідає спеціальності 053 Психологія та вимогам до оформлення дисертації, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (із змінами), та «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради

закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами внесеними згідно постанови КМУ №341 від 21.03.2022 р., №502 від 19.05.2023 р., №507 від 03.05. 2024 р.; № 1240 від 07.10.2026 р.), а її автор, Пех Андрій Васильович, заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний рецензент:
кандидат психологічних наук, старший дослідник,
старший науковий співробітник відділу
психолого-педагогічного супроводу
дітей з особливими потребами
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
НАПН України **Наталія БАТАШЕВА**

ВІДДІЛ КАДРІВ
ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС Баташевої Н.І.
ЗАСВІДЧУЮ
ЗАВІДУВАЧ ВІДДІЛОМ КАДРІВ (Кондратенко С.В.)
Інституту спеціальної педагогіки і психології
імені Миколи Ярмаченка
Національної академії педагогічних наук України